

Orgelbouwers en hun werk... 63, 64	Swaen, drossaard op het kasteel Vredenburg 87
Otten (Dr. A. N. L.), voorzitter 81	Swart, (Dirck Pietersz. de), orgelmaker en uitvinder 59, 60
Overdaad (De Utrechtsche strijd tegen de) 94, 95, 96	— (Cornelia de Hondt, geh. met Dirk Pietersz. de) 60
Payen (Estienne), uitvinder... 60, 61	Teixeira (Benjamin) 24
Pampes (Pieter), uitvinder 60	Tentoonstelling in het Centraal Museum..... 67, 68, 69, 70, 71, 72
Paushuize (Het inschrift op de binnenplaats van) 5	Toulon (L. van), staatsraad en gouverneur 71
Poorter (Bastiaan de), portret-schilder 71	Uitvinders (Utrechtsche) 19, 20, 43, 44, 45, 59, 60, 61, 76, 77, 78, 81, 82, 83
Potgieter (Nicolaas) 1	Unie van Utrecht 45, 46
Provincialisme 72	Utrecht in romanvorm 8
Ray (Bicker) 96	Valerius (Cornelius), onderwijzer en hoogleeraar 32, 45
Ras (Mr. P.), president van het Hoog Militair Gerechtshof..... 69	Vecht (De), Verkade-album 25, 26, 27, 28, 29
Reclame (Utrechtsche geschiedenis in de) 25, 26, 27, 28, 29, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40	Veerhuis (De Jeremie en het vaartsche) 89, 90, 91, 92
Renierius (Henricus), hoogleeraar... 46	Verheyen (Jan Hendrik), schilder 70
Rizaeus (Albert) 55	Verkerk (Willebrordus) 1
Romanvorm (Utrecht in) 8	Vlies (Het Gulden), herberg 88
Rijnbout (Johannes), beeldhouwer 71	Voetius (G.), hoogleeraar..... 94, 95
Saksen (Friedrich August I, keurvorst van) 41	Vredenhof te Nieuwersluis, buitenplaats 24
— als kind te Utrecht (Maurits van) 41, 42	Vijverhof te Loenen, buitenplaats 23, 24
Schoock (Martinus), hoogleeraar 95	Wagenaar (Carel Willem) 65, 66, 67
School der Gereformeerde diaconie (Leer- en fabrieks)..... 10, 11	Weefinrichting te Utrecht in 1780 (Ben) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11
Seventoon (De), huis 52, 53	Weeshuis. Zie: Burgerweeshuis.
Scorrel als waterbouwkundige (Jan van) 87	Willems (Jan), uitvinder 59
Smith (Hendrik) 1, 2, 3, 4, 9, 10	Wits (Herman), hoogleeraar 95
Sonsbeeck (Jan Wynoltss, van), drukker 22	Wolf (Agnes Blok, wed. van Haus de) hertr. met Sybrand de Flines 23, 24
— (Wijnant van), drukker..... 22	Wolspinnerij te Culemborg 1
Speelkaartdrukkers 22, 23	Wonder (P. C.), schilder 68, 70
Spinscholen 1	Zoudenbalch (Evert van) 57
Steman (Johannes Gerardus), heer van Maarn en Maarsbergen..... 1	Zwerftochten door ons Land, Album der firma v/h G. Hille en Zoon, 25, 34, 35, 36
Sticht en de Stichtenaars (Het)... 84	Zijpe (Inpoldering van De) 87
— cultureel centrum (Het) 84, 85	
Stokers 25-jarige ambtsvervulling (Bij Willem) 33, 34	
Straatverlichting 21, 22	
Strijd tegen de overdaad (De Utrechtsche) 94, 95, 96	

Schneff 10th van 91

Wille (1780-1810)

92

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 JANUARI
1942

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

17^e JAARGANG
N° 1

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

EEN WEEFINRICHTING TE UTRECHT IN 1780.

In het Jaarboekje van Oud-Utrecht voor 1925 heeft Dr. J. Adriani een poging tot hervorming van het armwezen te Utrecht uit 1807 geschetst, maar daarbij teruggegrepen naar het streven tot verbetering van het armwezen, dat reeds in de tweede helft der 18e eeuw tot uiting kwam. Men trachtte toen in de werkloosheid te voorzien door de inrichting van werkhuizen en vestigde in het bijzonder zijn aandacht op de opgroeiende jeugd door voor deze spinscholen in te richten voor het onderwijs in spinnen, weven en breien. De stad Utrecht is eerst vrij laat met een dergelijke instelling begonnen: de oprichting van de stedelijke spinschool dateert uit 1806¹⁾. Wij mogen dit vrij laat noemen, omdat men b.v. te Culemborg reeds in 1770 bij wijze van werkverschaffing personen in een wolspinnerij te werk stelde. Wel is te Utrecht van de zijde van één der kerkelijke gezindten de oprichting van zoo'n weverij ter hand genomen en het is op deze onderneming, evenwel reeds na enkele maanden mislukt, dat ik hier de aandacht wil vestigen. Zij ging uit van de Directeuren der Oude Rooms-Katholieke Aalmoezenierskamer²⁾ en het zou mij niet verbazen, als de gedachte er toe geopperd was door één van hen, Mr. Johannes Heydendaal, advocaat voor den Hove, een zeer gefortuneerd en blijkens zijn testament, waarin hij zijn aanzienlijke vermogen op enkele legaten na aan de Kamer en haar Kinderhuis vermaakte, filantropisch man.

Voor den Utrechtschen notaris Jan de Clefay compareerden op den 10en Februari 1780 de Heeren Johannes Gerardus Steman, heer van Maarn en Maarsbergen, Mr. Johan Heydendaal bovengenoemd, Nicolaas Potgieter, Pieter Jacob Kipp en Willebrordus Verkerk in hunne kwaliteit als Boekhouder en Directeuren der Oude Rooms-Katholieke Aalmoezenierskamer eenerzijds en Monsieur Hendrik Smit anderzijds om een overeenkomst wegens het oprichten van zekere „Fabriken” in geschrifte te doen vastleggen³⁾.

Aan den comparant Smit werden de volgende voorwaarden opgelegd:

1°. Hij zou ten spoedigste komen wonen in de nabijheid van

B26q81

het Oude Roomsch-Katholieke Kinderhuis, dat toen evenals later in den Mariahoek was gevestigd.

2°. Tegen den 1en Mei 1780 zou hij in staat moeten zijn om aan jongelingen te leeren en door die jongelingen te doen bewerken zoodanige „stofjeswerkersgoederen”, waarvan het meeste voordeel en debiet te verwachten was, als Ras de Marokken en Ras d'Esperance 4). Het getal weefgetouwen zou door de andere partij worden vastgesteld.

3°. Ter zelfder tijd zou hij moeten beginnen met het bewerken van het Hilversumsche wit en streep 5). Aantal getouwen als sub 2° en tevens naar het debiet.

4°. Aan personen, die hem zouden worden opgegeven, zou hij het spinnen van katoenen garens leeren.

5°. Al wat ten voordeele der onderneming strekken kon, zou hij moeten opgeven en al zijn tijd daartoe besteden.

6°. Hij werd belast met den in- en verkoop (uitkoop zegt de acte) en met de administratie van ontvangsten en uitgaven. De daarvan gehouden boeken zou hij alle veertien dagen aan de Directeuren der Kamer moeten openleggen en het door hem ontvangen geld afdragen.

7°. Hij mocht de gefabriceerde goederen niet op eigen naam verkoopen, maar als geautoriseerde werkbaas of bestierder der Fabriken van de Utrechtsche Oude Roomsche Catholijke Aalmoeseniërskamer.

De comparanten ter eenre namen in hunne genoemde kwaliteit de volgende verplichtingen ten laste der Kamer op zich:

1°. Aan Smit zou een weekloon van acht gulden worden uitgekeerd, terwijl hij een vrijwoning zou ontvangen of in plaats daarvan wekelijks een gulden extra.

2°. Voor zijn bemoeiingen tot het verkrijgen van een werkplaats, weefgetouwen enz., te einde op den 1en Mei 1780 de onderneming met voordeel te kunnen beginnen, zou hij voor eenmaal vier ducaten (f 22.—) ontvangen.

3°. Hij zou een uitkeering van f 50.— voor eens ontvangen om voor zich en zijn drie zoontjes het burgerrecht te verkrijgen en het Stofjeswevers-, wolkammers- en wolspinnersgilde te winnen.

4°. De Directeuren zouden de twee weefgetouwen, scheermolen 6) en verdere gereedschappen van Smit overnemen voor de som van tachtig gulden, onder voorwaarde, dat hij alles voor denzelfden prijs zou terugnemen, indien de onderneming mislukken zou.

5°. De kinderen van Smit zouden voor hun arbeid hetzelfde loon van de Kamer uitgekeerd krijgen gelijk de fabrikeurs gewoon waren aan hunne knechts uit te betalen, dus bij voorbeeld (zegt de acte) aan zijn oudsten zoon, werkende op den winkel, vier

gulden voor het weven van een stuk wit Hilversumsch goed, lang 95 ellen, en vijf gulden voor het weven van een dito stuk gestreept.

6°. De Directeuren zouden aan Smit op hunne kosten een geschikte werkplaats bezorgen en verder alleen de onkosten dragen van de getouwen en verdere gereedschappen benevens de kosten der reizen, die hij ten behoeve der onderneming zou moeten doen.

7°. Zij zouden de contante penningen, noodig voor de uitvoering dezer onderneming, verschaffen, doch daartegenover ten behoeve hunner armen de geheele winst genieten.

8°. Met een termijn van drie maanden zouden zij en hunne opvolgers te allen tijde van de overeenkomst kunnen scheiden, indien zij oordeelden, dat deze hun niet langer naar den zin was. Hun mede-contractant zou haar echter zoo lang moeten nakomen, als hij daartoe in staat zou zijn en zulks door de Directeuren zou worden verzocht.

Ten laatste verleenden de Directeuren aan Smit volmacht tot den in- en verkoop van alles, wat tot deze onderneming behoorde, en tot het ontvangen van de penningen, voor de verkochte goederen verschuldigd, welke hij zoo noodig gerechtelijk zou mogen invorderen. Zij zouden dit alles echter ook zelf ter hand mogen nemen.

De acte eindigt dan met de gebruikelijke verklaring van verband van personen en goederen tot nakoming van deze verbintenis en van onderwerping aan het stedelijk gerecht, waarna zij door de bovengenoemde comparanten is ondertekend. Bovendien bevat het stuk, behalve natuurlijk de handteekeningen van den notaris en twee getuigen, nog die van Cornelis van Wijkersloot als Secretaris der Aalmoeseniërskamer. In de acte is deze echter niet onder de comparanten vermeld.

Aan de onderteekening van dit „accoord” was natuurlijk een voorbereiding voorafgegaan, maar aangaande de beweegredenen, die de Regenten der Kamer er toe hebben gebracht, maken hunne resolutiën ons ook niet wijzer. Den 24en Januari 1780 werd een bedrag van 30 gulden en 4 stuivers beschikbaar gesteld voor den aankoop van een weefgetouw en verder gereedschap, noodig voor het weven van „Hilversoms streep”. De aankoop zou geschieden door Hendrik Smit, met wien men toen dus reeds in relatie was, en de gereedschappen zouden met goedvinden der Regenten voorloopig worden uitgeleend. Verder is alleen vermeld, dat in een extra-ordinaris vergadering op 27 Januari over het met Smit aan te gaan accoord is gedelibereerd, maar niets besloten, terwijl op den 7en Februari een ontwerp er voor zoowel door de Directeuren als door Hendrik Smit werd goedgekeurd. Drie dagen later kon men tot onderteekening overgaan.

Vervolgens is in de vergaderingen van 17 en 24 Februari nog

een besluit genomen, dat op de op te richten fabriek betrekking had. Een tweetal personen gaf in de eerstbedoelde vergadering aan de Regenten „de volle bestiering” over hun kinderen (halve weezen wellicht?) en zij gaven hun toestemming, dat aan deze kinderen, van den één een jongen en een meisje, van den ander een meisje, een ambacht zou worden geleerd. De jongen zou worden onderricht in het weven van Hilversumsch goed en andere stofjes, en in de eerste plaats het spoelen, d.w.z. het op een spoel winden van het garen, terwijl de meisjes tot haar zestiende jaar in het fabriceren van katoenen garens zouden worden geoefend.

Het op 24 Februari genomen besluit is a.h.w. een nadere uitwerking van de met Smit gesloten overeenkomst. Het lag voor de hand, dat een regeling als deze zou worden getroffen, want het geheele accoord had zeer klaarblijkelijk de bedoeling de in het kinder- of weeshuis der Kamer gealimenteerde jongens en meisjes aan werk te helpen en althans aan de eersten van hen een ambacht te leeren. Men heeft deze zaak dan ook van groot gewicht geacht en er een extra-ordinaris vergadering aan gewijd, waarvan vooraf de agenda aan de leden bekend was gemaakt, en waar alleen Nicolaas Potgieter ontbrak. Het was wel de bedoeling deze fabriek op eenigermate commerciëlen grondslag te vestigen en men wilde risico zooveel mogelijk uitsluiten. Om dus „een genoegzaam zeker voordeel”, gelijk de resolutie zegt, van de onderneming te verkrijgen, besloten de Directeuren, dat de in het door hen bestuurde Kinderhuis wonende kinderen er het weversambacht zouden leeren. De jongens zouden worden onderwezen in het spoelen en zijde winden, de meisjes in het fabriceren van katoenen of linnen garens. De laatsten zouden moeten blijven oefenen, zolang de Heeren Directeuren het zouden goed vinden, om vervolgens het linnen naaien te leeren. Haar werktijd zou negen uren daags bedragen, terwijl haar tot aanmoediging wekelijks een douceur zou worden toegelegd.

De z.g. buitenmeisjes, d.w.z. zij, die buiten het huis woonden, maar er over dag kwamen om te leeren werken, zouden voortaan alleen worden aangenomen op voorwaarde, dat zij eenigen tijd katoenen of linnen garens zouden moeten vervaardigen, waarna zij voor niets het linnen naaien zouden mogen leeren. Ook zij zouden een gratificatie ontvangen ter aanmoediging, als zij het garen spinnen eenigszins zouden verstaan, en wel zes stuivers per week. Van 1 Maart tot 1 October zouden zij dan ten minste acht uren per dag moeten werken, de overige maanden zes. Ook werd voor de meisjes nog een premie vastgesteld: aan degene, die binnen drie maanden te rekenen van den 1en April het spoedigst en het beste katoenen garen zou fabriceren, werd tot vereering een som van 10 schellingen in uitzicht gesteld, aan de naastvolgende 6 schellingen en de daarop volgende 4 schellingen.

Eindelijk werd om dezelfde reden als ten aanzien van het garen spinnen gold, nl. ter voorkoming van geldelijk verlies, besloten, dat twee of drie jongens in het Kinderhuis vertoevende, in het weven zouden worden onderwezen.

Dr. A. J. VAN DE VEN.

(Wordt voortgezet).

¹⁾ Catalogus van het Oud-Archief, 3e afd., blz. 53.

²⁾ Uit de resolutiën van dit college zijn mij inlichtingen verstrekt door den huidige voorzitter, den Heer J. J. Vermeulen te Utrecht.

³⁾ De acte is onder no. 1578 opgenomen in het protocol van den genoemden notaris (Gemeente-archief Utrecht).

⁴⁾ Ras is een grove wollen stof, voor hosen, kleeren en mantels gebruikt. Dr. N. W. Posthumus, De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie, II, blz. 323. De hier genoemde soorten worden vermeld in de Bronnen voor de geschiedenis der Leidsche textielindustrie (R. G. P.).

⁵⁾ Het Hilversummer streep was een speciaal product van katoenen gestreepte stof. C. L. Heek, De opkomst van de tapijtfabrieken te Hilversum in de tweede helft van de 18e eeuw. Het Gooi. Jaarboekje 1906, blz. 37, spec. blz. 41. Men zie ook Gedenkboek Hilversum 1424—1924, blz. 478 (De katoenindustrie).

⁶⁾ De scheermolen werd gebruikt bij de fabricage van het kettinggaren. Posthumus, a.w., II, blz. 231.

HET INSCHRIFT OP DE BINNENPLAATS VAN PAUSHUIZE.

B26g82

In het Maandblad, 11e jaargang, 1936, blz. 66, vroeg ik of men mij wellicht iets naders kon mededeelen over de spreuk: „Non omne quod minatur ferit”, waarbij ik wees op Horatius, Ars poetica, 350. De vraag bleef onbeantwoord. Zelf vond ik later bij Suringar: Erasmus over Nederlandsche spreekwoorden (1873), blz. 52 (no. XXXIV) naar aanleiding van het spreekwoord: „Canes qui plurimum latrant, perraro mordent”, d.w.z. blaffende honden bijten niet, aangehaald uit de Adagia germanica van Bebelius:

„Quid nocet latratus canis, si non mordeat.

Non omnis qui minatur mordet.”

Dezelfde spreuk dus in iets gewijzigde vorm. Wellicht vindt men het aardig te weten dat dus op de binnenplaats van Paus-huize deze variant van een bekend „germaansch” spreekwoord, echter in latijnschen vorm, den bezoeker tot nadenken stemt.

A. D. v. R. A.

OOGGETUIGEN VAN OUD-UTRECHTSCH KERMISSEN.

B26g83

III.

Zes jaar later, in den zomer van het jaar 1740, passert een viertal Groningsche notabelen op een „Plaisir Reisje van Groningen na

Kleef" de stad Utrecht. Zij vallen met hun neus midden in de Utrechtsche kermis: 21 Juli komt het gezelschap 's middags ten 4 ure in de Domstad aan „nemende ons logement in Plaats Roijal ¹⁾ by Mr. Kliffeld in de Minnebroersstraat." Een hunner, de heer Theodorus Beckering J. U. D. — alle vier waren trouwens juristen — heeft van het uitstapje een *Journal of Dagverhaal* ²⁾ bijgehouden, waaraan eenige bijzonderheden omtrent de Utrechtsche kermis te ontleenen zijn, die een welkome aanvulling vormen van hetgeen de klagelijke briefschrijver uit 1734 eigenlijk alleen maar over de *comédie*-genoegens tijdens de kermis wist mede te deelen. Het journaal van de Groningsche heeren maakt in het geheel geen gewag van schouwburg-genoegens en wel om de eenvoudige reden, dat in 1740 geen comediën, koorddansers noch spelen waren toegelaten. In de geschiedenis der Utrechtsche kermis komen n.l. herhaaldelijk perioden voor, waarin, hetzij als gevolg van het verzet van de Utrechtsche predikanten, hetzij in verband met den deplorabelen toestand van land of stad — oorlog en epidemie of vrees daarvoor — hetzij „wegens de verswaarde oordeelen Gods" (aardbeving in 1756) door de Utrechtsche vroedschap „Comediën, Tragediën of Koorddansers en diergelijke lichtvaardigheden" op de jaarmarkten niet werden toegestaan. Na het vredescongres was het met het toelaten van comediën op de kermissen een tijdlang goedgegaan — het pleidooi van den hoogleeraar Pieter Burman „Pro Comedia" en de daarop gevolgde vinnige pennestrijd over de al of niet „Onbetamelijkeit en Schadelijkeit der Comediën" zal daaraan misschien niet vreemd zijn geweest — maar nadat ter kermis van het jaar 1738 het zilveren feest van den Vrede van Utrecht luisterrijk gevierd was met toepasselijke gelegenheidsstukken, zooals „Het nieuwe Eeuwspel op de 25-jarige Utrechtsche Vrede", kwam reeds het volgende jaar een schouwburg-verbod af, om, „geene Comedianten, Coordedansers of andere diergelijke spellen te admitteeren" (Vroedschapsresolutie 1 Juny 1739).

Onze Groningsche vrienden konden zich echter op andere wijze ruimschoots schadeloos stellen. Zij lieten er dan ook geen gras over groeien, want — aldus noteerde de heer Theodorus Beckering in zijn dagboek — nadat wij „ons een weinig genettoijert hadden, gingen (wij) een promenade doen over den kermis, alwaar (wij) een considerabele menigte kramen met allerhande koopwaren vonden en zeer veel menschen, dat (wij) er bijna niet door heen konden dringen." Het eerst richtten de heeren hunne schreden naar de Mariaplaats, het reeds in 1614 officieel aangewezen *mercantiele* centrum der kermis. Zij vonden de Engelsche of Mariekerk „geheel bezet met galanteriekramen van een ongelooflijke schat van allerhande kostelijkheden." Wij moeten dit „geheel" zóó opvatten, dat het koor van de, reeds vóór de Her-

vorming in verval geraakte, Mariakerk met kramen bezet was en wel speciaal met *die* stalletjes, waar kostbaarheden als goud, zilver, kantwerk, schilderijen, antiquiteiten enz. waren uitgestald, in aansluiting aan de kramen in de open lucht op de Mariaplaats, waar andere koopmansgoederen werden ter jaarmarkt gebracht. Het is jammer, dat een „rencontre" met een oud-studievriend de aandacht der heeren afleidde van hetgeen onder „allerhande kostelijkheden" in 1740 moet worden verstaan. Dat die kostelijkheden niet onbelangrijk geweest moeten zijn, mag wel afgeleid worden uit het feit, dat vier jaar later bij vroedschapsresolutie aan „eenige buyten-coopliden in allerhande galanterie-waaren, soo van goud, zilver als anders" toegestaan werd in plaats van in de Mariakerk hunne kramen te mogen opslaan „in de gallerie van het Academie annex de Domskerck" (de Kloostergang aan het Domplein). Het schijnt, dat het in het koor van de Mariakerk nog al vochtig is geweest, want als reden der aangevraagde verplaatsing wordt opgegeven het „door dampen, beslaan en bederven" van de daar uitgestalde goederen.

Geeft het Groninger dagverhaal weinig nieuws betreffende de *commercie* ter kermis 1740, méér krijgen wij te hooren omtrent de *kermis-vermakelijkheden*, wanneer wij de heeren volgen naar „de Catharinaplaats" — het tegenwoordige Vredenburg — waar zij „de spullen van Ian Clasen en consorten in ogenschijn namen, waarvan wel vijf en twintig neffens malkanderen stonden, zijnde omringt van een groot getal nieuwsgierige menschen, die gedurig in en uit gingen als de bieen in en uit haar korf doen. Deselve nieuwsgierigheid dreef ons mede van binnen te treden. Zagen in de eerste een bosduivel, zijnde een Caaps wild en wreed beest, een kalf met vier horens en een Orang Oetang of Lavaansch bosmensch, zijnde een slag van baviaan, en bijna zo groot als een mensch en quadaardig en looss ³⁾ in de uiterste graad. In een ander tent stonden twee musikanten, den een een Moor en den ander een Duitscher, dewelke onder haar beiden zeer aartig en met de grootste veerdigheid tegelijk op de viool en waldhoorn een concert maakten. Besagen hier mede een glazen toren van seven voeten hoog, zijnde van sestig duisent stukjes spiegelglas zeer konstig door gemelte Moor gemaakt. Weder in een volgende tent speelde een aartig meisje van vierde half jaar ons een soort van comédie voor, hetzelfde sprak zeer prompt eenige versjes in het Frans, Latijn, Italiaans, Spaans, Hoogduits en Neerduits, haar moedertaal. Dus al verzadigt van het zien van deze liefhebberijen" retourneerden de heeren naar hun logement, dineerden daar en begaven zich vervolgens ter ruste.

Maar de kermis-attracties lieten hen niet los. Den volgenden dag gingen zij in de morgenuren een „promenade ensemble" maken en belandden onderweegs in „het Roijale Koffiehuis bij